

Другий етап: 1925 р. – весна 1926 р. – період впровадження «нової торгової практики», що позначився суттєвим поживленням приватної торгівлі.

Третій етап: весна 1926 р. – кінець 1927 р. – новий наступ на приватноторговий капітал у зв'язку з курсом радянської держави на форсовану індустріалізацію.

Четвертий етап: кінець 1927 р. – 1928 р. – перехід влади до надзвичайних методів управління, що супроводжувався ліквідацією приватного торгового підприємництва. У Харкові цей процес відбувся навіть більш високими темпами, ніж в інших регіонах УСРР.

Література

1. *Архипов В. А., Морозов Л. Ф.* Борьба против капиталистических элементов в промышленности и торговле. 20-е – начало 30-х годов / В. А. Архипов, Л. Ф. Морозов. – М., 1978.
2. *Вісті ВУЦВК.* – 1927. – 9 січня.
3. *Волосник Ю. П.* Зародження нової буржуазії та розвиток приватнопідприємницької діяльності в Україні в 1920-ті – на початку 1930-х рр. Дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / Ю. П. Волосник. – Харків, 2004.
4. *ДАХО.* – Ф. Р. – 823. – Оп. 4. – Спр. 25.
5. *ДАХО.* – Ф. Р. – 833. – Оп. 2. – Спр. 3.
6. *ДАХО.* – Ф. Р. – 845. – Оп. 2. – Спр. 327.
7. *ДАХО.* – Ф. Р. – 1179. – Оп. 18. – Спр. 16.
8. *Золотарев В.* ЧК – ДПУ – НКВС на Харківщині: Люди та долі: 1919–1941 рр. / В. Золотарев. – Харків, 2003.
9. *Кондурушкин И. С.* Частный капитал перед советским судом: Пути и методы накопления по судебным ревизионным делам. 1918–1926 / И. С. Кондурушкин. – М.; Л., 1927.
10. *Кунах Ю. І.* До питання про виникнення та діяльність українських філій змішаних акціонерних підприємств у 1923–1925 рр. / Ю. І. Кунах // Український історичний журнал. – 1971. – № 3.
11. *Кучер А. Е.* Ограничение и вытеснение нэпманской буржуазии из промышленности и торговли Украинской ССР / А. Е. Кучер // Вопросы истории СССР. – 1987. – Вып. 32.
12. *Лантух В. В.* Качество обслуживания в частной и обобщественной торговле Украины в 20-е годы / В. В. Лантух // Вестник Харьковского университета. – 1992. – № 362: История. – Вып. 24.
13. *Офіційний бюлетень Наркомфіну УСРР.* – 1928. – № 70 (166). – 28 червня.
14. *Морозов Л. Ф.* Решающий этап борьбы с нэпманской буржуазией. (Из истории ликвидации капиталистических элементов города. 1926–1929 гг.) / Л. Ф. Морозов. – М., 1960.
15. *Матеріали* до звіту Харківської міськради XI скликання за 1926–27 і 1927–28 рр. – Харків, б.р.
16. *Олійник М. М.* Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921–1929 рр. / М. М. Олійник. – Харків, 1998.

17. *Отчет* Харьковского окружного исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов III-му съезду Советов Харьковского округа. – Харьков, 1926.
18. *Пиріг О. А.* Ринок і торгівля України (історичний аспект) / О. А. Пиріг. – К., 1996.
19. *Решения* партии и правительства по хозяйственным вопросам. В 15 т. – Т. 1. 1921–1928. – М., 1967.
20. *Свищев Ф.* Развитие торговли Украины в связи с качеством обслуживания ею населения / Ф. Свищев // Плановое хозяйство. – 1929. – № 6.
21. *Собрание* законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства СССР (СЗ СССР). – 1925. – № 32.

© Онацький М.

Вермахт та «остаточне вирішення єврейського питання» на Харківщині

Радченко Юрій

Радченко Юрій. Вермахт та «остаточне вирішення єврейського питання» на Харківщині. У статті досліджується роль солдат та офіцерів Вермахту в нацистській політиці «остаточного вирішення єврейського питання» на території Харківської області. Показано рівень нацифікації Вермахту перед початком конфлікту гітлерівської Німеччини з СРСР, участь військовослужбовців збройних сил Третього Райху у злочинах проти цивільного єврейського населення області та військовополонених єврейського походження. Досліджується феномен «інших німців». *Ключові слова:* Вермахт, Голокост, нацисти, євреї, айнзатцгрупа, гетто, Дробицький яр.

Radchenko Yuriy. The Wehrmacht and "the final solution of the Jewish question Kharkiv region. Author tried to study the role of soldiers and officers of the Wehrmacht in the Nazi policy of "the final solution of the Jewish question" on Kharkiv region. In the research was showed level of the Nazification of the Wehrmacht on the eve of the conflict between Nazi Germany and USSR, the participation soldiers Nazi army in crimes against the civil Jewish population and

POWs of the Jewish origin. On the other hand author tried to describe the phenomenon of “another Germans”. **Keywords:** Wehrmacht, the Holocaust, Nazis, Jews, aynzattshrupa, ghetto Drobytskyu ravine.

Питання про участь Вермахту в злочинах націонал-соціалізму почалися ставитися ще до завершення війни проти гітлерівської Німеччини. У Харкові в грудні 1943 р. пройшов судовий процес проти трьох німецьких військовополонених, винних у вбивствах та катуваннях цивільного населення СРСР та військовополонених РСЧА [26]. Післявоєнні процеси, які проводилися у Нюрнберзі, Києві, Мінську та інших міста, підтвердили факти тісної співпраці Вермахту з айнзатцгрупами та скоєння багатьох інших злочинів солдатами збройних сил гітлерівської Німеччини. У ФРН у 1950-80-ті роки домінувала теза про непричетність Вермахту до злочинів проти цивільного населення (перш за все проти місцевих євреїв) та військовополонених під час війни проти СРСР. Політики, юстиція, мемуаристи та історики сформували міф про «чистий Вермахт», звалюючи всі злочини націонал-соціалізму на Гітлера, Гімлера з його СС, «фанатиків наці» тощо [14; 15]. Починаючи з 1960-тих років з'являються перші роботи, в яких висвітлюється проблематика злочинів німецьких солдат проти євреїв, українців та інших народів на території окупованого Радянського Союзу [37; 39]. Але легенда про «чистий Вермахт» мала сильну підтримку до початку 1990-тих. Саме з часу об'єднання Німеччини з'явилися фундаментальні дослідження, присвячені тематиці злочинів Вермахту на території СРСР [3; 18; 19; 33; 36; 38]. Хоча зараз позиція про «чистий Вермахт» витіснена на маргінес в академічних школах у ФРН (та Заході взагалі) й знаходить собі притулок все частіше у псевдоісторичних ревізійністських колах, тим не менше існують причини і далі її спростовувати. Достатньо згадати вихід у друк роботи німецького історика Й. Хоффмана «Сталінська війна на знищення», яка нещодавно вийшла навіть у російськомовному перекладі. В цій книжці автор спробував підтвердити стару легенду про «чистий Вермахт», часто перекручуючи факти та приходячи до нелогічних висновків [8]. Не дивлячись на наявність якісних досліджень з проблематики Голокосту на території Східної України [2; 20; 21; 24], на даний момент відсутнє комплексне дослідження, присвячене вивченню ролі солдат Вермахту у процесі знищення євреїв Харківської області в період нацистської окупації. З іншого боку, у вітчизняній історіографії не має дослідження, яке було б присвячене вивченню феномену «інших німців» та різних моделей поведінки німецьких солдат по відношенню до населення окупованої України (в т.ч. до євреїв). Написання цієї статті є спробою заповнити вищезгадані прогалини в історіографії. Метою статті є вивчення рівня нацифікації Вермахту перед початком конфлікту гітлерівської Німеччини з СРСР, описання участі військовослужбовців збройних сил Третього Райху у злочинах проти цивільного єврейського

населення Харківської області та військовополонених єврейського походження, а також дослідження феномену «інших німців».

Джерельну базу дослідження складають матеріали судових процесів проти нацистських злочинців та колабораціоністів [1; 16; 27], усні спогади учасників та свідків подій [11; 17; 25; 31], матеріали НДК [9; 10; 13; 22], діловодна документація різних структур Третього Райху (Вермахту, айнзатцгруп) [23; 29; 20; 35; 40].

Гітлер розглядав конфлікт проти Радянського Союзу як війну на тотальне знищення і протистояння рас та антагоністичних ідеологій німецького націонал-соціалізму і радянського більшовизму. Більшовизм в нацистській ідеології ототожнювався з єврейством.

Під час наради 30 березня 1941 року Ф. Гальдер записав такі слова фюрера перед німецькими генералами про війну на Сході: «Боротьба двох ідеологій: смертельний вирок більшовизму не означає соціального злочину. Величезна небезпека комунізму у майбутньому. Ми повинні виходити з принципу солдатської товарищескості. Комуніст ніколи не був і не стане нашим товаришем. Мова йде про боротьбу на знищення. Якщо ми не будемо так дивитися, то, хоча ми й розіб'ємо ворога, через 30 років знову з'явиться комуністична загроза. Ми ведемо війну не для того, щоб законсервувати свого противника... Комісари та особи, що належать до ГПУ, є злочинцями, і з ними треба чинити як зі злочинцями... Ця війна буде різко відрізнятися від війни на Заході. На Сході сама жорстокість – благо для майбутнього» [6, с. 430-431; 35, с. 291-192].

Навесні 1941 року між шефом Головного управління імперської безпеки (РСХА) обергрупенфюрером Р. Гейдріхом та генерал-лейтенантом Е. Вагнером було домовлено про розмежування компетенцій та співробітництво збройних сил з айнзатцгрупами у майбутній війні проти СРСР. 28 квітня ця домовленість знайшла втілення у наказі Браухіча «Про регулювання використання поліції безпеки та СД у з'єднаннях сухопутних військ». У наказі говорилося, що оперативному просторі сухопутних військ для здійснення «спеціальних задач» будуть задіяні «зондеркоманди поліції безпеки» [3].

На світогляд солдат Вермахту впливала нацистська пропаганда, яка намагалася сформувати непереможного німецького лицаря, який бореться за свою країну та Європу проти єврейсько-азіатського режиму. Так, наприклад, у інструкції Головнокомандувача Сухопутними військами від 7 жовтня 1940 року про ідеологічну підготовку німецької армії до війни проти СРСР наголошувалося на важливості націонал-соціалістичного виховання солдата Вермахту. Солдатам німецьких збройних сил читалися лекції приблизно такого змісту: «Тема 1: Німецький народ.

Головні пункти: Чиста раса. Здорові та щасливі жінки. Багато дітей...

Тема 2. Німецький Райх.

Головні пункти: Побудова Райху. **Партія та Вермахт як стовпи держави** (виділення наше – Ю. Р.). Держава фюрера (Führerstaat)».

При цьому солдати Вермахту мали вивчати головну книгу А. Гітлера «Моя боротьба», роботи з расології Г. Гюнтера тощо. [35, s. 241-243]. У наказі шефа ОКВ від 19 травня 1941 року говорилося, що «більшовизм є смертельним ворогом націонал-соціалістичного німецького народу (sic!). З цим руйнівним світоглядом та його носіями Німеччина має боротися» і що ця боротьба передбачає знищення всіх більшовицьких підбурювачів, бандитів, саботажників та євреїв для придушення будь-якого активного або пасивного опору [Ebenda, s. 318]. Нацифікація Вермахту посилювалася протягом війни. Наприклад, у спеціальному виданні «Націонал-соціалістичні політичні заняття у військах» за квітень 1943 року говорилося: «НСДАП є організацією політичного керівництва німецького народу... Завданням партії є виховання та направлення народу на шлях націонал-соціалістичного світогляду» [29, арк. 8].

З нападом на СРСР всі ці накази та ідеологічні настанови дали про себе знати. Пізніше, у вересні-жовтні 1942 року, співробітник СД у Києві писав своїй дружині: «Оскільки ця війна, з нашої точки зору, є єврейською війною, то вони це відчують першими. Тому в Росії, там де з'являється німецький солдат, євреїв більше не існує» [4, с. 124]. Дослідник М. Дін констатує: «Не можна сумніватися, що у тилкових районах загопи Вермахту брали участь у каральних акціях проти цивільного населення, включаючи прийняття участі у масових розстрілах євреїв. Але тим не менше пропорція членів Вермахту, які були задіяні у Голокості радянських євреїв була порівняно нижча, аніж поліції безпеки, поліції порядку або місцевих колаборантів» [34, Р. 59].

У наказі начальника тилу групи армій «Південь» Карла фон Рока від 1 вересня 1941 року говорилося, що «екзекуції проти певних прошарків населення (особливо євреїв) повністю покладені на вище керівництво СС та поліцію, особливо у районах, які вже замирені. Самі війська ліквідують на місцях лише таких місцевих мешканців, які демонструють своє вороже ставлення або здаються підозрілими. Це робиться лише за наказом офіцерів. При цьому масові каральні заходи може проводити офіцер чином не нижче ніж командир батальйону» [27, с. 288].

10 жовтня 1941 року командувач 6-ї армією генерал-фельдмаршал В. Райхенау, який за словами Г. Кноппа «займав рішучу націонал-соціалістичну, антислов'янську та антисемітську позицію» [18, с. 119], видав наказ, що фактично був програмою дій Вермахту на Харківщині. Там зокрема говорилося: «Солдат на Сході не тільки борець за перемогу військового мистецтва, але й носій неблаганної народної ідеї і месник за всі звірства, завдані німцям та спорідненим народам („artverwandtem Volkstum“). Тому солдат повинен мати повне розуміння необхідності суворості, але справедливої розплати єврейських недолодків...» [4, с. 122]. Цей наказ А. Гітлер визнав як зразковий. Такі дії Райхенау викликали появу подібних наказів серед різних військових частин Вермахту. Наприклад, 1 грудня 1941 року вийшов наказ командування 167 піхотної дивізії «Про поведження військ на Сході», де говорилося:

«Командування 2-ю танковою армією повідомляє: найважливішою ціллю нашої боротьби проти єврейсько-більшовицької системи є її повний розгром та викоринення азійського впливу на європейське культурне співтовариство. Тому солдат повинен мати повне розуміння про необхідність жорстокого, але справедливого розрахунку з євреями, людьми нижчої породи» [30, арк. 37].

Трагедія харківських євреїв почалася у перші дні окупації. 17 жовтня вийшов наказ Райхенау, в якому вимагалось «колективної помсти в першу чергу євреїв та більшовиків. Саботажників та партизан, які чинять збройний опір слід публічно вішати». Щоб змусити населення приймати участь у розмінуванні, окупантами бралися заручники (здебільшого з євреїв та комуністів) [33, s. 286]. Для виконання цього наказу 57-ма піхотна дивізія (командир – генерал-майор Антон Достлер), яка в числі інших підрозділів була призначена для охорони міста, вже до кінця жовтня розстріляла штатських, що захищали місто, трьох політкомісарів та для залякування населення публічно повісила сімох саботажників, в тому числі одну жінку. 4 листопада на нараді у фельдкомендатурі № 787 (комендант – полковник Лауденбах), яка керувала містом, констатовалося: «Акція по зачистці продовжується, але робота дуже гальмується, бо на відміну від інших міст в Харкові ніякий матеріал і ніякі списки не були знайдені... Викликають підозру перш за все євреї, які дуже часто залишені у якості зв'язкових. Через те, що євреї у своїй більшості ще переховуються, акція проти євреїв передбачена лише через деякий час. Перш за все наказ головному рабину місцевих євреїв для «збереження» єврейського майна здати всі гроші та валюту» [20, С. 193].

Події, що відбулися в Харкові 14 листопада стали приводом для посилення репресій. Того дня рано вранці за допомогою радіоміни (сигнал був направлений з Воронежа) було підірвано приміщення, в якому розміщувався штаб 68-ї піхотної дивізії. Тоді загинули командир дивізії генерал-лейтенант Георг Браун, начальник штабу дивізії, начальник оперативного відділу та 4 писарі. Протягом того ж дня було підірвано ще чотири будівлі. У якості репресалій було розстріляно 200 «комуністів» та взято 1000 заручників. Під час облави 15 листопада 57-ма піхотна дивізія заарештувала ще 500 заручників, 20 з яких були повішені на приміщенні штабу саперного полку, а 16 листопада ще «50 більшовиків були повішені на балконах головної вулиці». 28 листопада з «концтабору» для заручників було взято 400 осіб (з них 300 євреї) та ліквідовані [Там же].

У перші дні окупації Харкова німецькі солдати приймали участь у виявленні місцевих євреїв. Свідок тих подій Богданов І. Ф. пригадував: «Перше знайомство з німцями, коли чотири чоловіки заходять до квартири, питають зброю. Зброї у мене не було. Друге питання:

-Юде?

- Ні.» [11, арк.30].

Подібні пошуки продовжувалися вже після знищення харківського гетто. Солонінкіна К. М., втікачка з гетто, переховувалася у двох жінок. Одною вечора німецький солдат постукався в дім, де переховувалася Кира Миколаївна, та попрохав гарячої води, щоб поголитися. Він помітив дівчинку Кіру, зовнішність якої частково вказувала наявність у її роді ашкеназьких предків. Солдат закричав: «Юдін!». І тільки заступництво двох жінок, у яких переховувалася Кира, врятувала дівчинку від смерті [25].

Ще до створення гетто на території бараків ХТЗ командування Вермахту в Харкові часто ініціювало виселення євреїв з їхніх квартир з метою їх заняття. Як свідчив на судовому процесі у 1949 році колишній двірник дому за адресою вул. 8-го з'їзду Рад №3 Себко Н. І., їхній кербуд «Чалий отримав завдання від німців звільнити частину дому для німецького штабу». В результаті 28 мешканців будинку були насильно переселені у підвал та перебували там п'ять днів. Німці заборонили давати воду цим нещасним. Після цього всі вони пішли у бараки Тракторного заводу [1, арк. 29-33].

Командування 6-ї армії активно співробітничало із зондеркомандою 4а, яка займалася знищенням єврейського населення міста. В одному зі звітів СД про події в СРСР говорилося: «Єврейське питання у Харкові. До цього питання приводять роздуми про по-можливості всебічне охоплення всіх євреїв. Відповідно до накопленого досвіду зв'язків з саботажниками та партизанами в першу чергу яких підтримує єврейське населення Харкова. Захоплення всіх євреїв допоможе ліквідувати партизанські безчинства на цій території. За узгодженням з компетентним штабом корпусу та фельдкомендатурою зондеркоманда 4а почне підготовчу роботу для великої єврейської акції як тільки будуть завершені роботи по оснащенню місць розміщення команди» [23, с. 109]. Хоча за розстріли харківських євреїв у Дробицькому яру у грудні 1941 – січні 1942 рр. несуть відповідальність зондеркоманда 4а та 314-й батальйон поліції безпеки [38, р. 37; 24, с. 74-76; 22, с. 176], солдати Вермахту (польова жандармерія) разом з українським шуцманшафтом охороняли харківське гетто [17, с. 127; 27]. У повідомленні «Про події в СРСР» № 164 від 4.02.1942 говорилося «Був вибраний район, де євреї могли бути розмішені в бараках заводського поселення. Після цього 14.12 1941 р. з'явилася об'ява міського коменданта до євреїв Харкова. У ній євреїв закликали до 16.12 включно переселитися у вказане в об'яві поселення... Підрахунок євреїв вже початий. Одночасно йде підготовка до розстрілу євреїв. 305 євреїв, які розповсюджували ганебні чутки про Вермахт, були одразу розстріляні» [40, Р. 289].

У червні 1942 року до Богодухова прибув новий комендант Браун. Він заявив, що не прийме місто до тих пір, поки не будуть розстріляні всі євреї. Саме за його наказом 23 червня 1942 року місцева українська поліція розстріляла 35 богодухівських євреїв [9, арк. 5-6]. У селі Дмитрівка Богодухівського району німецькі солдати з початком окупації

протягом 3-4 днів зібрали євреїв з найближчих сіл. Їх тримали у сараї та щодня виводили на важкі роботи. Дівчат німецькі солдати гвалтували. Через деякий час всіх їх (приблизно 40 осіб) розстріляли. У селі Данилівка того ж району у 1941 році всіх місцевих євреїв загнали до однієї хати. Двох молодих дівчат забрали до свого помешкання німецькі солдати та декілька днів гвалтували. Все закінчилося розстрілом нещасних. При тому двох грудних дітей вбили, ударивши головою об косяк хати. У селі Семенівка Дергачівського району у 1941 році 24 євреї були зібрані в одному місці та розстріляні з автомата. Їх хати були пограбовані. Окупанти вбили також п'яťох односельців, які переховували євреїв [12, с. 54-55].

У Чугуєві у 1942 році за наказом обер-лейтенанта Гериха, який був комендантом міста, було розстріляно 12 місцевих євреїв [10, арк. 3].

На території Харківщини виконувався сумнозвісний «наказ про комісарів», виданий 6 червня 1941 року. Активно знищувалися радянські військовополонені єврейського походження. Жертвами наказу про комісарів, який за словами В. Герліца перевернув «верх дном надбання вікових воїнських традицій» [7, с. 310], стала велика кількість політпрацівників Червоної армії. У селі Андріївка знаходився шталаг. Керівник польової жандармерії при 44-тій дивізії Еміль Кноль неодноразово брав участь у знищенні політичних комісарів та євреїв, що знаходилися у цьому таборі. Перший раз Кноль поїхав за наказом свого начальника майора Реншгаузена у місцевий госпіталь для полонених. Там він знайшов потрібну особу та спитав: «Ви комісар?». Нещасний відповів: «Так». Кноль свідчив на Київському процесі: «Підійшовши ближче, я помітив на його руках радянські червоні зірки. Тоді я взяв цього комісара, вивів його та розстріляв власними руками». Іншого разу Кнолю наказали розстріляти єврея-військовополоненого з того ж табору [16, с. 48-49].

Позицію Вермахту по відношенню до «остаточного вирішення єврейського питання» досить добре демонструє рапорт генерал-лейтенанта фон Лейкауфа інспектору озброєння головного штабу німецької армії генералу Томасу від 2 грудня 1941 року. У документі констатувалося, що взагалі на території райхскомісаріату «Україна» на той час (тобто до початку грудня 1941 року) було знищено від 150 000 до 200 000 євреїв. У документі констатувалося, що «...євреї виконували практично всі ремісничі роботи, а також складали частину робочої сили на дрібних та середніх промислових підприємствах... Таким чином, усунення євреїв вплинуло б на воєнну економіку (постачання військ)...

Перший час після завершення бойових дій єврейське населення ніхто не чіпав. Тільки через декілька тижнів, а в окремих випадках навіть місяців, почалися систематичні розстріли євреїв, які проводилися підрозділами поліції порядку... Ці акції розповсюджувалися в основному зі сходу на захід та проводилися повністю відкрито, у співробітництві з українською поліцією; у багатьох випадках, на жаль, за добровільної

участі службовців Вермахту». Фон Лейкауф бачив два негативних аспекти у знищенні українського єврейства. По-перше, це підривало економічну стабільність: «Якщо ми розстріляємо євреїв, уб'ємо військовополонених, доведемо до голодної смерті мешканців великих міст та частину сільського населення, то залишиться без відповіді питання: хто, власне кажучи, буде займатися виробництвом?» [3; 28, с. 173-174]. Тут можна побачити відверте визнання генерал-лейтенантом збройних сил Німеччини єдності Вермахту та нацистського режиму. Лейкауф говорить прямо: «ми» – Вермахт та СС, несемо повну відповідальність за вбивства євреїв та військовополонених за голодну смерть багатьох мешканців України. Другий аспект, який не сподобався Лейкауфу, це був «негативний вплив на мораль солдат, непрямо пов'язаних з акціями знищення» [28, с. 174]. Тобто, генерал-лейтенанта обурював не сам факт знищення сотень тисяч невинних жінок та дітей у тилу Вермахту, а участь у цих акціях солдат збройних сил Німеччини.

Одночасно з цим існують приклади гуманного ставлення вояків Вермахту до місцевих євреїв. Це були ті люди, яких Г. Кноп назвав «невідомими героями злочинної війни» [18, с. 13]. Ці люди були або з самого початку налаштовані проти ідеології гітлеризму (наприклад, комуністи, релігійні католики) або ті, що перейшли в опозицію до режиму під впливом фронтових подій. Проф. Щербина Е. Г. свідчила в жовтні 1943 року: «Останній раз привезли мені з Константинограду від родичів посылку два німці. Так вони вже не хвалили, а, наприклад, один з них сказав мені: У Гітлера в голові солома» [11, арк. 16-16 зв.]. Існує багато прикладів, коли солдати Вермахту рятували євреїв від вірної смерті чи принаймні намагалися попередити трагедію. У Харкові двох єврейських дітей переховавав кухар німецької частини, розквартированої на вулиці Кузнечній. За свідченнями врятованих, його звали Курт Крігер [5].

Ілля Флінкер пригадував, як наприкінці жовтня 1941 року разом з матір'ю повертався з базару. Їх зупинив німецький офіцер. Каліченою російською мовою він спитав, як пройти на вулицю Гоголя. Мати Іллі відповіла німецькою. Німець здивувався, почувши рідну мову. Потім по-німецьки поцікавився, чи не є ця жінка єврейкою. Коли отримав стверджувальну відповідь, сказав: «Я Вам раджу негайно з усією родиною залишити місто. Їдьте до якогось глухого села. Тут євреям незабаром буде дуже погано...» [29, с. 108-109].

Харків'янка О. Щербова пригадувала, як до їхньої квартири прийшли три німці – один офіцер та два солдати. «Офіцер побачив на столі для письма ріхтерську готовальню та поцікавився, як нею користуватися. Мій батько знав німецьку мову та почав розмовляти з офіцером, пояснивши, що працював інженером-хіміком і навіть на початку 30-тих був на стажуванні у Німеччині. Офіцер спитав у тата, хіба він не знає, що чекає на нашу родину як євреїв, і чи не могли б ми куди-небудь від'їхати» [13, с. 519; 31].

Бували навіть випадки, коли офіцери Вермахту рятували євреїв від місцевих колабораціоністів. І. Флінкер розповідає, як він заблукав в одне з сіл Харківської області на початку квітня 1942 року. Там він зустрів жінку-єврейку, яка там проживала з двома маленькими дітками. Німецький офіцер взяв її собі кухаркою. Цей офіцер дозволив Іллі жити у цієї жінки. Але одного дня до кімнати без стуку зайшли денщик Генріх та якийсь поліцай. Останній побачивши жінку і дітей вимовив: «Це, звичайно, жида. Правильно нам сказали». Німецький офіцер зробив вигляд, що не знав про те, що мешканці цього флігеля євреї. Він дав наказ Генріху відвести в ліс та розстріляти жінку та дітей, не дозволивши поліцаю супроводжувати їх. Як свідчить Флінкер: «Офіцер та поліцай дивилися їм у слід, а потім пішли в хату. Генріх привів їх до копиці сіна і змусив їх туди залізти.

- Сидіти, доки не прийду! – наказав і дав кілька черг із автомату в повітря.

Генріх прийшов до них, коли п'яного поліцай повіз до району німецький мотоцикліст» [32, с. 122-123]. Так було врятовано життя жінки та двох її дітей.

У Константинограді у перші місяці окупації склалася цікава ситуація. Проф. Щербина свідчила: «Але й були приклади ліберального ставлення з боку німців до євреїв. В Константинограді тривалий час залишалися євреї. До мене приїхали приятелі, привезли дещо поїсти. Я питаю про одну мою ученицю, жінку лікаря, кажу:

- Невже вона розділила долю інших?

Вони говорять:

- Ні, в нас всі євреї живі, навіть в нашого гауптмана шофер єврей. Потім цей гауптман був усунений, прийшов наступний володар німецької землі. Цей гауптман зараз же всіх знищив, в тому числі і цього лікаря Грінберга, чудового хірурга» [11, арк. 17зв.].

Отже, на основі вищезгаданого можна підвести деякі підсумки. З самого початку війна нацистської Німеччини проти СРСР планувалася як війна на знищення. Вермахт, як збройні сили Третього Райху, у цьому процесі мав відігравати ключову роль. Напередодні і після 22 червня 1941 року Вермахт піддавався нацифікації зі сторони керівництва Німеччини. Це в свою чергу дало свої жахливі результати. Командування 6-ої армії активно співробітничало з зондеркомандою 4а у процесі знищення Харківських євреїв у Дробицькому яру в грудні 1941-січні 1942 рр. Солдати та офіцери Вермахту брали участь у знищенні, пограбуванні, звальтуванні, моральному приниженні цивільного єврейського населення та військовополонених-євреїв на території Харківської області. На основі наявних джерел можна прослідкувати іншу модель поведінки солдат та офіцерів Вермахту, коли окупанти рятували євреїв від загибелі. Але таке ставлення до євреїв було не домінуючим, а виступало скоріше як виключення з безжальних та жорстоких правил війни на території окупованого Сходу.

Література

1. *Архів* Харківського обласного управління СБУ (АХОУСБУ). – Спр. 035616
2. *Бриман С.* Уничтожение еврейского населения Харькова в годы немецко-фашистской оккупации (1941-1942 гг.) / С. Бриман // *Война и город*. – Х., 1993.
3. *Ветте В.* Война на уничтожение: вермахт и Холокост [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/VEHRMACHT.HTM>]. Доступ – 22.05.2008.
4. *Война* Германии против Советского Союза 1941-1945. Документальная экспозиция / Под ред. Рейнгарда Рюрупа. – Берлин, 1992.
5. *Воловик Л.* Предательство и благородство. Взаимоотношения евреев и нееврейского населения в годы Катастрофы. По воспоминаниям очевидцев, документам, собранным автором [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://berkovich-zametki.com/Nomer45>]. Доступ – 22.05.2008.
6. *Гальдер Ф.* Военный дневник. Т. 2. (1.7 1940 – 21.6 1941) / Ф. Гальдер. – М., 1969.
7. *Герлиц В.* Обвинение // Кейтель В. Мемуары фельдмаршала. Победы и поражения вермахта. 1938-1945 гг. / Пер. с англ. П. Ю. Никишова. – М., 2004.
8. *Гофман И.* Сталинская война на уничтожение: планирование, осуществление, документы / И. Гофман. – М., 2006.
9. *ДАХО*. – Ф П-2 – Оп. 14. – Спр. 101. – Материалы о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков по угону населения Чугуевского р-на Харьковской области в немецкое рабство.
10. *ДАХО*. – Ф Р-3746. – Оп. 1. – Спр. 30. – Хронологическая справка о важных событиях, происходивших в период немецкой оккупации на территории Чугуевского района 1941-1943 гг.
11. *Державний архів* Харківської області (ДАХО). – Ф. П-2. – Оп. 31 – Спр.17. – Материалы про окупаційний режим в Харкові в період временной оккупации немцами (стенограммы бесед).
12. *Документы* обвинения. Холокост: свидетельство Красной Армии / Сост. Ф. Д. Сердлов. – М., 1996.
13. *Жизнь и смерть* в эпоху Холокоста. Свидетельства очевидцев. Книга 3 п-я / редактор-составитель, автор предисловия и комментариев Б. Забарко. – К., 2007.
14. *Итоги* второй мировой войны. – М., 1957.
15. *Карель П.* Восточный фронт. Книга первая. Гитлер идет на Восток. 1941–1943. / П. Карель – М., 2004.
16. *Київський процес.* Документи та матеріали \ Упор. Л. М. Абраменко. – К., 1995.
17. *Книга* пам'яті Дробицького яру: Спогади. Нариси. Документи. – Х., 2004.
18. *Кноп Г.* История вермахта. Итоги / Г. Кноп – Спб, 2009.
19. *Кноп Г.* Холокост. Неизвестные страницы истории / Г. Кноп. – Х., 2006.
20. *Круглов А.* Потери евреев Украины в 1941-1944 гг. / А. Круглов. – Х., 2005.
21. *Ляховицкий Ю.* Попранная мезуза («Книга Дробицького яру»): Свидетельства, факты, документы о нацистском геноциде еврейского населения города Харькова в период оккупации. 1941-1942 / Ю. Ляховицкий. – Х., 1991.
22. *Неизвестная* черная книга. Свидетельства очевидцев о катастрофе советских евреев (1941-1944). – Иерусалим, Москва, 1993.
23. *Сборник* документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины 1941-1944 годах / сост. А. Круглов. – К., 2002.
24. *Скоробогатов А. В.* Харків роки німецької окупації (1941–1943) / А. В. Скоробогатов. – Харків, 2004.
25. *Солоникина К. Н.* Устное интервью 20.02.2008.
26. *Судебный* процесс о зверствах немецко-фашистских захватчиков на территории города Харькова и Харьковской области в период их временной оккупации. – ОГИЗ, 1943.
27. *Судебный* процесс по делу верховного главнокомандования гитлеровского вермахта. Приговор пятого американского военного трибунала, вынесенный в Нюрнберге 28 октября 1948 г. – М., 1964.
28. *Уничтожение* евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941-1944) / Ред. И. Арад. – Иерусалим, 1991.
29. *Центральный* державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО). – Ф. 2453. – Оп.1. – Спр. 298.
30. *Центральный* Державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 24.
31. *Щербова Е. И.* Устное интервью 03.06.2009.
32. *Яковлев Л.* Голокост і доля людини / Л. Яковлев. – Х., 2003.
33. *Boll B., Safrian H.* Auf dem Weg nach Stalingrad. Die 6. Armee 1941-42 // Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944 / hrsg. von Hannes Heer und Klaus Naumann. – 2 Auflage – Hamburg: Hamburger Ed., 1995. – S. 260-296.
34. *Dean M.* Collaboration in the Holocaust. Crimes of the local Police in Belorussia and Ukraine, 1941-1944. – New York, 2000.
35. *Fall Barbarossa.* Dokumente zur Vorbereitung der faschistischen Wehrmacht auf die Aggression gegen die Sowjetunion (1940-41) / Ausgewählt und eingeleitet von Erhard Moritz. – Berlin, 1970.
36. *Geßner K.* Geheime Feldpolizei die Gestapo der Wehrmacht// Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944 / hrsg. von Hannes Heer und Klaus Naumann. – 2 Auflage – Hamburg, 1995.
37. *Jacobsen H. A.* Kommissarbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangener// Anatomie des SS Staates von Buckheim, Martin Broszat, Hans-Adolf Jacobsen und Helmut Krausnick. – München, 1994.
38. *Pohl D.* The Murder of Ukrainian's Jews under German Military Administration and in the Reich Commissariat Ukraine// The Shoa in Ukraine: history, testimony, memorialization. – Bloomington, 2008.
39. *Streit K.* Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945. – Bonn, 1997.
40. *The Einsatzgruppen* Reports. Selections from the Dispatches of the Nazi Death Squads' Campaign against the Jews July 1941 – January 1943. Edited by Arad Y., Krakowski S., Spector S. – New York, 1989.
41. *Vernichtungskrieg:* Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944 / hrsg. von Hannes Heer und Klaus Naumann. – 2 Auflage – Hamburg: Hamburger Ed., 1995.

© Радченко Ю.